צחנן מבאיש Anagyris foetida – פורח בכל החבל הים-תיכוני (פברואר 2017)

כתב: **גדי פולק**

צחנן מבאיש *Anagyris foetida* (קטניות) הוא שיח נשיר-קיץ מסועף מבסיסו בגובה 2-1 מטר. לאחר רדת גשמי החורף מלבלבים ענפים חדשים נושאי עלים תלתניים בסידור מסורג. אורך העלעלים 3-2 ס"מ ורוחבם כ-8 מ"מ, שעירים בצידם התחתון. כאשר ממוללים את העלים מתנדף מהם ריח לא נעים. **צחנן מבאיש** הוא אחד מהשיחים הבודדים בחבל הים-תיכוני בארץ העומדים בשלכת קיץ מלאה כאשר אין לו אפילו גבעולים רותמיים מוריקים כמו לנשירי קיץ אחרים כמו **קידה שעירה** ו**רותם המדבר**. דגם פנולגי נדיר מעין זה קיים בארץ רק בעוד שני שיחים: **חלבלוב מגובשש** ו**חלבלוב השיח**.

צחנן מבאיש
מימין – ענפים מעוצים, עלים תלתניים והתחלת פריחה. צילמה: ערגה אלוני ©; משמאל – עלים תלתניים, סוף פריחה והתחלת חנטת הפרי. צילם: גדי פולק ©
להגדלה – לחצו על התמונות

בהמשך ללבלוב הענפים החדשים בחורף, מתפתחים בחודשי ינואר ופברואר אשכולות פריחה מניצנים שעל הענפים המעוצים. הפרחים פרפרניים צהובים הנוטים לרוב כלפי מטה שגודל כותרתם 3-2 ס"מ . מבנה הפרח פרפרני טיפוסי ומכיל אמנם את 5 עלי הכותרת הרגילים – המפרש (עלה כותרת אחד), המשוטים (2 עלי כותרת) והסירה (2 על כותרת). אלא שבניגוד לפרח הפרפרני הטיפוסי שבו המפרש הוא עלה הכותרת הגדול והבולט, הרי ש**בצחנן מבאיש** המפרש הוא דווקא עלה הכותרת הקטן ביותר. על המפרש פסים חומים המתרחבים לאחר ההפרייה לכתם חום-אדום. 10 האבקנים מפורדים לחלוטין ואינם בנויים

במבנה הפרפרני הטיפוסי של 9 אבקנים שזיריהם מאוחים וזיר אחד חופשי. העלי מורכב מעלה שחלה אחד מוארך שבראשו עמוד עלי קצר וצלקת. הביציות ערוכות בשורה לאורך תפר השחלה. פרחי ה**צחנן** מייצרים ומכילים צוף רב ובארץ נצפו ביקורים של דבורי בר יחידאיות גדלות. מחקרים שנערכו בספרד הראו שהמאביקים העיקריים הם ציפורי שיר – מיני סבכים ועלווית המשחרים אחר הצוף, ואגב כך גם מעבירות מטעני אבקה בין הפרחים. חוקרי ה**צחנן** בספרד מניחים שהאבקת הציפורים מותאמת לפריחה החורפית בתקופה שבה פעילות חרקים מעטה בגלל הגשמים והטמפרטורות הנמוכות.ההפריה כתוצאה מהאבקה עצמית ספונטנית מועטה ביותר, אך הפריה עצמית אפשרית בעקבות ה"טיפול" של הציפורים המאביקות בעת ביקורן בפרחים.

צחנן מבאיש - אשכולות פריחה ופרחים
מימין - צילם: ישי שמידוב ©; במרכז ומשמאל - צילמה: ערגה אלוני ©
להגדלה - לחצו על התמונות

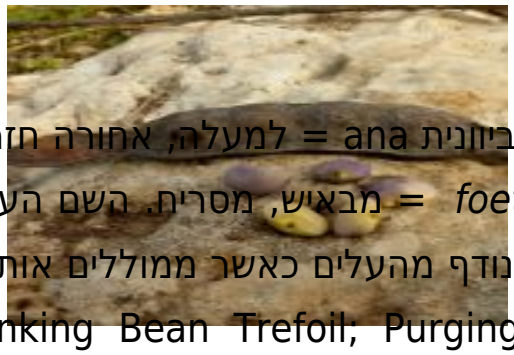
פירות הצחנן הם תרמילים שאורכם עד 12 ס"מ ורוחבם 2-1.5 ס"מ שאינם נפתחים ומכילים 12-2 זרעים פחוסים שגודלם 5-8 מ"מ, קליפתם קשה בעת הבשלתם וצבעם סגול-שחור (לעתים בהיר יותר). שיעורי הנביטה מועטים והזרעים נובטים רק לאחר שחיקה משמעותית של הקליפה.

צחנן מבאיש - פירות וזרעים
מימין - צילם: גדי פולק ©; במרכז ומשמאל - צילם: ישי שמידוב ©
להגדלה - לחצו על התמונות

צחנן מבאיש גדל בארץ בכל רחבי החבל הים-תיכוני – בבתות ובחורשים פתוחים וחודר מעט גם לאזורי הספר. ניתן למצוא אותו בכל תחומי הרום – הן באזורי ההר והגבעות והן במישור החוף. הוא מופיע כמעט על כל טיפוסי הקרקע ובתי הגידול ושכיח גם במעזבות וקשה לשייך אותו לטיפוס צומח מסוים בארץ. בכל האתרים שבהם הוא גדל , הוא איננו יוצר עומדים צפופים והוא שיח מלווה שאינו שולט ומופיע בנוף כשיחים בודדים בדגם פיזור דליל.

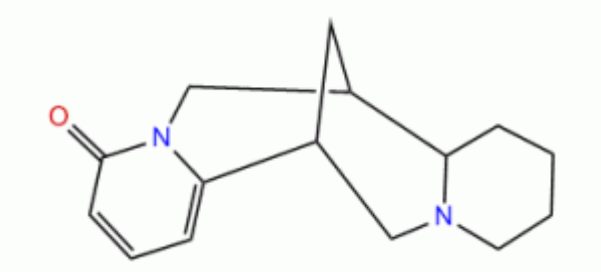
צחנן מבאיש גדל בכל ארצות הים התיכון וגם באי גראן-קנריה באיים הקנריים. בעבר נחשב **צחנן מבאיש** כמין יחיד בסוג, אך כיום יש הסוברים שאוכלוסיות הצחנן הגדלות באיים הקנריים הן מין נפרד **צחנן "רחב-עלים"** *A. latifolia* אשר נגזר מהמקור הים-תיכוני של **צחנן מבאיש**. מאפייני הצחנן באיים הקנריים מתבטאים בחלקי צמח (עלים, פרחים וכד') גדולים יותר מאשר אלה של אגן הים התיכון. ההפרדה חלה כנראה בתקופה שלפני 2 מיליון שנה. **צחנן מבאיש** נחשב לצמח ששרד באגן הים-התיכון מתקופת המיוקן, ממוצא טרופי. בכך תומכות תכונות הפרח שהן קדומות בקטניות, הפריחה מתוך ענפים מעוצים (קאוליפלוריה) והאבקת הציפורים ואולי גם הפנולוגיה שאינה אופיינית לשיחים באגן הים התיכון.

מקור השם המדעי של הסוג *Anagyris* מהקידומת ביוונית ana = למעלה, אחורה חזרה; gyros = טבעת; לפי העקמומיות של התרמיל. *foetida* = מבאיש, מסרית. השם העברי מציין גם הוא, אם כי בהגזמה, את הריח הלא-נעים הנודף מהעלים כאשר ממוללים אותם. גם השמות באנגלית מביעים תכונה זו: Stinking Bean Trefoil; Purging trefoil; Stinking Wood. פירוש שמו בערבית הוא "חרוב הכלב" או "חרוב החזיר", בגלל דמיון הפרי לחרוב.

החומרים המצויים ב**צחנן מבאיש** ידועים כמשלשלים וכסם הקאה. עלי הצחנן ובמיוחד

הזרעים מכילים אלקלואידים שונים כמו לופינין, ציטיזין ואנגירין – המצויים גם במיני תורמוס והם רעילים מאד. חומרים אלה, יחד עם הריח הלא נעים, משמשים כהרתעה מפני אכילת העלים על ידי בעלי חיים. כמה מחקרים רומזים על אפשרות שחומרים המופקים מעלי הצחנן יעילים כנגד סוגי סרטן מסוימים.

מבנה המולקולה של אנגירין Anagyrine

ספרות:

דפני א 1982 צחנן מבאיש. בתוך: החי והצומח של ארץ-ישראל, כרך 10 – צמחים בעלי פרחים א': 152-153.

שמידע א ודרום ד 1992 מדריך העצים ושיחים בישראל. הוצאת כתר.

——

Mifsud S 2007 Anagyris foetida on MaltaWildPlants.com

Ortega-Olivencia A and Catalán P 2009 Systematics and evolutionary history of the circum-Mediterranean genus Anagyris L. (Fabaceae) based on morphological and molecular data. TAXON 58: 1290–1306.

Ortega-Olivencia A Rodrı´guez-Rian˜o T Valtuen˜a FJ Lo´pez J et al. 2005 First confirmation of a native bird-pollinated plant in Europe. Oikos 110: 578-590.

Valtueña FJ Ortega-Olivencia A Rodríguez-Riaño T and López J 2008 Reproductive biology in *Anagyris foetida* L.(Leguminosae), an autumn–winter flowering and ornithophilous Mediterranean shrub.

Botanical Journal of the Linnean Society 157: 519–532.

Valtueña FJ Ortega-Olivencia A Rodríguez-Riaño T and López J 2010 Causes of Low Fruit and Seed Set in Bird-Pollinated Anagyris foetida (Leguminosae): Pollen Limitation and Other Extrinsic Factors. Folia Geobot 45:77–94.

Zohary M 1972 Flora Palaestina vol 2. The Israel Academy of Sciences and Humanities, Jerusalem.

==========

כל הזכויות שמורות ל"כלנית" ©

ציטוט: פולק ג 2017 צחנן מבאיש Anagyris foetida – פורח בכל החבל הים-תיכוני (פברואר 2017), פורחי החודש, כתב-עת "כלנית" מספר 4.
https://www.kalanit.org.il/anagyris-foetida/